AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Semih TEZCAN'a Armağan, Cilt:13, Yıl:13, 13:29-37

YENİSEY YAZITLARINDA KAHRAMANLIK TASVİRLERİ

Erhan AYDIN*

DEPICTIONS OF HEROISM IN YENISEI INSCRIPTIONS

Öz

Yenisey yazıtları, Yenisey Irmağı boyunca, Kırgızlar tarafından dikildiği sanılan ve bugün toplam sayısı 250'ye yaklaşan yazıtlardır. Bu yazıtlardan Uybat III (E 32) yazıtı ilk bulunan yazıt olduğu hâlde N. Yadrintsev tarafından 1889 yılında II. Türk Kağanlığı'ndan kalan yazıtlar bulununcaya kadar bu yazıtların kimlere ait olduğu ve alfabenin niteliği hakkında pek bir şey bilinmiyordu. Thomsen'in bu alfabedeki harfleri çözmesinden sonra çalışmalar, daha çok Moğolistan bölgesi üzerinde yoğunlaşmış, bu yazıtları okuma girişimleri de olmuştur. Bu anlamda özellikle W. Radloff, H. N. Orkun ve S. Ye. Malov'un adını anmak gerekir. Yenisey yazıtlarının tamamında herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Yazıtların neredeyse tamamının ortak özelliği tarihsel olaylardan çok, yazıt kahramanının yaptığı işlerden, neden öldüğünden söz edilip kahramanın ağzından aile bireylerine, yurda, göğe ve güneşe özlem anlatılmış olduğu için Türk dili uzmanlarının dışındaki araştırmacıların ilgisini pek çekmemiştir.

Bu makalede Yenisey yazıtlarında geçen kahramanlık tasvirlerine değinilecektir. Metinler yazıt numarasına göre verilecek olup bu kahramanlık tasvirlerinin ne anlama geldiği üzerinde de durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Eksi Türk Yazıtları, Yenisey Yazıtları, Kahramanlık Tasvirleri.

Abstract

Yenisei inscriptions are inscriptions along the Yenisei River having a total number of 250 and thought to have been erected by the Kyrgyz. Among these inscriptions, although the first discovered one was Uybat III (E 32) Inscription, not much had been known about the characteristics of the alphabet and who they belonged to until the inscriptions remained from the Second Turkic Khanate was found in 1889 by N. Yadrintsev. After the decipherment of the letters in this

*Doç.Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, erhana@erciyes.edu.tr

alphabet by Thomsen, researches mostly focused on the Mongolian area, and attempts were also made to read these inscriptions. In this sense, we should mention the names Radloff, H. N. Orkun ve S. Ye. Malov. None of the Yenisei inscriptions bear a date. The common characteristic of almost every inscription is that they mention, rather than historical events, what the hero of the inscription did, why he died, and longing for family members, homeland, sky and sun as told from his mouth; as a result, they did not caught the attention of researches apart from scientists on Turkish language.

Depictions of heroism in Yenisei inscriptions are mentioned in this paper. Text are given according to numbers of the inscription and these depictions of heroism what mean are also focused on.

Keywords: Old Turkic, The Old Turkic Inscriptions, Yenisei Inscriptions, depictions of heroism.

Giriş

Yenisey yazıtları bütün eski Türk yazıtları içerisinde ayrı bir yere sahip olup Yenisey yazıtları ile Hakasya ve Tuva'da ele geçmiş yazıtlar kastedilmektedir. Dağlık Altay'daki yazıtlar çok farklı özellikler göstermese de Yenisey yazıtlarından ayrı tutulması genel bir kanıdır.

Yenisey yazıtları ilk önce W. Radloff tarafından yayımlanır. Radloff'un *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei* (St.–Petersburg, 1895) adlı kitabında 40 Yenisey yazıtı bulunur. Bu 40 yazıtın metinlerine ait sözlük, kitabın sonunda bulunmaktadır (s. 347–379). Radloff'tan sonra Yenisey yazıtlarının o güne kadar bilinenlerini yayımlayan araştırmacılardan biri de H. N. Orkun'dur. Orkun'un, 1938 ve 1940 yıllarında yayımladığı *Eski Türk Yazıtları II* ve *Eski Türk Yazıtları III* başlıklı çalışmalarında toplam 47 Yenisey yazıtı bulunur. Radloff ve Orkun'dan sonra Yenisey yazıtlarıyla ilgili önemli bir çalışma da S. Ye. Malov'a aittir. Malov, 1952 yılında yayımladığı *Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov, tekstı i perevodı* (Moskva–Leningrad) adlı çalışmasında 51 Yenisey yazıtını, Uyuk–Tarlak yazıtına 1 numara vermek suretiyle numaralandırır. Malov bu numaralandırma işinde Radloff'un verdiği sırayı izlemiştir. D. D. Vasilyev'in 1983 yılında yayımladığı *Korpus Tyurkskih runiçeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya* (Leningrad: Akademiya Nauk SSSR) adlı çalışmasında 145 yazıtın envanter bilgileri, harf çevrimli metni, çizimleri ve fotoğrafları verilir. Ancak bu kitapta okuma ve anlamlandırma bulunmaz. Yenisey yazıtlarını numara sırasına göre değil de yazıtın bulunduğu bölgeye ve yazıttaki damgaya göre sıralayan İ. V. Kormuşin'in yayımladığı *Tyurkskiye Yeniseyskiye epitafii, tekstı i*

issledovaniya (Moskva, 1997) adlı çalışmasının ilk ve genişletilmiş 2. baskısında (2008), birçok Yenisey yazıtının yeni yayımları bulunmaktadır. V. Thomsen, ölümünden önceki döneme kadar ele geçen yazıtların tümünü asistanı K. Wulff ile birlikte yayımlamak niyetindeydi. Ancak 1927'de Thomsen'in, 1939'da ise Wulff'un ölümü ne yazık ki çalışmanın tamamlanmasına engel oldu. Hem Thomsen'in hem de Wulff'un okuma ve anlamlandırma denemeleriyle, özellikle kimi yazıtların sorunlu yerlerindeki harf teşhislerini içeren materyal P. Aalto tarafından yayımlanmıştı. Bk. Aalto 1976, 1981 ve 1991. Yenisey yazıtlarıyla ilgili son ve en kapsamlı yayın bu satırların yazarı tarafından yapılmıştır (Aydın 2013: 15–277).

Yenisey yazıtlarının büyük bir bölümü az satırlı metinlerden oluşmaktadır. Bu nedenle Türk dili araştırmacılarının dışındakilerce çok ilgi görmemiştir. Özellikle tarih kayıtları konusunda bilgi vermeyen bu yazıtlar tarihçilerin de ilgisini çekmemiştir. Krş. (Aydın 2012). Bu yazıtlarda daha çok duygusal cümlelere rastlanmaktadır. Bu cümleler oldukça dokunaklı biçimde yazılmış olup bu duygusallık bazı araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Örneğin *kunçuy* sözcüğü Moğolistan yazıtlarında 'prenses' anlamında iken, Yenisey yazıtlarında 'eş, zevce' anlamındadır (Scharlipp 1995a: 49) ve (Scharlipp 1995b: 170). Gerçekten de Yenisey yazıtlarında geçen bütün *kunçuy*lar yazıt kahramanının, eşi için kullandığı unvandır. Sayan–Altay bölgesi halklarında bu özel kullanımın geçerli bir nedeni olması gerekir. Uygur ve Karahanlı metinlerinde aşağı yukarı orijinal anlamında kullanılıyor iken Sayan–Altay halklarında anlam kötüleşmesi diye nitelendirebileceğimiz bu durumu bölge halkının eşlerine duyduğu saygı ile açıklamak mümkün gibi gözükmekte olup bu anlam yalnızca bu bölge yazıtlarına özgüdür denebilir. Neredeyse her yazıtta eşten, çocuklardan, gökyüzünden, güneşten ve yer–sudan ayrılmanın verdiği elemi ifade eden cümleler bulunmaktadır.

Yenisey yazıtlarında kahramanlık ifade eden cümleler yok mudur? Bu makale bu soruya örneklerle cevap vermeye çalışacaktır.

1. Yenisey Yazıtlarında Kahramanlık Tasvirleri

Bazı Yenisey yazıtlarında kahramanlık tasvirlerini görmek mümkündür. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu kahramanlık tasvirlerinin büyük bir bölümü savaşlardaki kahramanlıklarla değil, *är at* almak için gösterilen yararlılıklarla ilgilidir. Yenisey yazıtlarında tespit edilen kahramanlık tasvirleri aşağıda yazıt numarasına göre verilmiştir:

* Uyuk–Turan (E 3), 2: *altunlig keşig belimtä bantım täŋri elimkä bökmädim äsizim ä yıta* "Altınlı (altınla süslü) okluğu belime bağladım. Kutlu yurduma doymadım, ne yazık! Eyvah!".

* Elegest I (E 10), 5: *körtl<ä> kan al<p> uruŋu altunlıg keş ägnin yü<d>tüm beldä ban<t>ım tokuz säkizon yaşım* "(Ben) Körtle Han Alp Urungu'yum. Altınlı (altınla süslü) okluğu sırtıma yükledim, belime bağladım. Yetmiş dokuz yaşımda".

* Oznaçennaya I (E 25), 3: *elim kanım äsizim ä adrıldım altun keş adrıldım* "Yurdum, hanım, ne acı! (Sizlerden) ayrıldım. Altın okluğumdan ayrıldım."

Her üç cümledeki kahramanlık ifadeleri *altunlig/altunlıg keş*, *altun keş* sıfat tamlamasından anlaşılmaktadır. 'okluk, sadak' anlamındaki *keş* sözcüğü üç Yenisey yazıtı dışında diğer bölgelerdeki yazıtlarda tespit edilmemiştir.

Keş sözcüğü Kâşgarlı'da 7 kez geçmiştir. Kâşgarlı, sözcüğü Oğuz ve Kıpçakların bilmediklerini de kaydetmiştir (Atalay 1991: 334), (Dankoff–Kelly 1984: 212). Sözcük Kıpçak metinlerinde hem *käş* hem de *kiş* biçiminde tespit edilmiştir (Toparlı vd. 2003: 141, 150). Ancak sözcüğün *e* sesi kapalıdır. Ed–Dürre'de elif ile yazılmıştır (Toparlı 2003: varak 11a). Codex Cumanicus'ta da bir kez geçen sözcükteki *e* sesinin açık mı kapalı mı olduğu belirtilmemiştir (Grønbech 1942: 141). Sözcük günümüz Türk dillerinden Kar.–Mal. *käş* 'ok kılıfı, sadak' biçiminde tespit edilmiştir (Tavkul 2000: 256). Ayrıca Yak. *käsäx* 'kolçan' (VEWT 258), Kar. *käş* 'ok kılıfı' (Çulha 2006: 76).

Sözcükle ilgili ilk açıklamayı Thomsen yapar. Thomsen, Radloff'un b^2 okuduğu sesin kapalı *e* olması gerektiğini irdelediği yazısında sözcüğün *keş* olması gerektiğini ve *keşig* yapısındaki *–ig* ekinin de belirtme hâli olduğunu belirtir. Thomsen, bazı Türk dillerinde kullanılan 'kuşak' anlamındaki sözcükle aynı olabileceğini düşünür ama emin değildir (2002: 312–313).

Clauson, Yenisey yazıtlarının dışında tespit edilmediğini, sözcüğün Moğolca biçiminin *sagadak* / *sa'adak* 'arrow case' olduğunu belirtir (ED 752b). Radloff sözcüğün Farsça olduğunu bildirir (1911: 1180). Ancak G. Doerfer bunun kesin olmadığını söyler. Ayrıntı için bk. (TMEN III, No. 1697). *käş* 'kolçan' (DTS 303). Räsänen ise yazıtlarda geçen örnekle Kâşgarlı'daki ve Codex'teki biçimi verdikten sonra Türk dillerinden örneklerle karşılaştırır. Räsänen'in özellikle 'kuşak, kemer' anlamındaki *käş* sözcüğü ile birleştirdiği görülmektedir. Osmanlıcadan verdiği *käş*

örneğinin de *keş* ile ilgisi olmadığı söylenebilir (VEWT 258). 'Okluk, sadak' anlamındaki sözcük kapalı *e* ile yazıldığı için açık *e* ile yazılan diğer *käş* veya *käs*'lerle karıştırılmamalıdır. J. Hamilton *ki–ş* [*ke–ş*] olarak belirlediği sözcüğün **ki* / **ke* 'içerideki, iç, içe girmiş kısım' kökünden yapılmış olabileceğini öne sürer (1998: 73).

* Elegest I (E 10), 8: *elim ugrınta sü bolup är ölürmädöküm yok çiwiligdä bir tägimdä säkiz är ölürdüm* "Yurdum uğrunda a͡sker olu͡p adam öldürmediğim yok. Çivilig'de bir saldırıda sekiz adamı öldürdüm."

Bu cümle önceleri çok farklı okunmuş olup bu yazıtın çok satırlı olmasından dolayı Yenisey yazıtları içerisinde özel bir yeri vardır. Ayrıntı için bk. (Aydın 2013: 41–43). Cümlede *elim ugrınta* ifadesinde yazıt kahramanının vatan duygusunu da görmek mümkündür. Çivilig'deki bir saldırıda sekiz adam öldürmüş olması da kahramanlık tasviri örneği olarak değerlendirilebilir.

* Begre (E 11), 10: *yeti böri ölürdüm ä barsıg kökmäkig ölürmädim ä* "Yedi kurt öldürdüm, pars ve Sibirya panteri öldürme͡dim."

* El–Bajı (E 68), 18: *tagdakı kara adıgıg äligin tut[dum]* "Dağdaki kara ayıların ellisini yakaladım."

* Uybat VI (E 98), 6: *<...> ölürtüm kök böri kar<a> a͡s bugu? ölürtüm* "Boz kurt, kara kakım (ve) geyik öldürdü͡m."

Begre yazıtının kahramanı belli ki *är at* almak için yedi kurt öldürdüğünü ama pars ve Sibirya panteri öldürmediğini söyler. Yazıtlarda geçen hayvan öldürmenin töz hayvan olup olmamasından ileri geldiğini söyleyenler olmuşsa da hayvan öldürmenin temel anlamı *är at* almak veya korkulan bir hayvan olmasından ileri gelir. Ancak töz hayvanları öldürmediyse yazıta neden yazdı? Herhalde kahramanımız "onlara kıyamadım" demek istemiş olamaz. Belli ki bu kahramana pars ve Sibirya panteri öldürmek nasip olmamıştır. Ancak kahramanın yedi kurt öldürmesi daha çok duygusallıkla adı anılan Yenisey yazıtlarındaki kahramanlık bildiren cümlelere iyi bir örnek olmaktadır. Benzer bir kahraman El–Bajı yazıtında ise "elli kara ayı" yakalamaktan söz eder. Uybat VI yazıtında da yazıt kahramanı boz kurt, kara kakım ve geyik öldürdüğünü söyler, bu da büyük bir olasılıkla *är at* almak için yapılmış olmalıdır.

* Oznaçennaya I (E 25), 4: *beş kırk är [ölü]rtüm* "Otuz beş asker öldürdüm."

* Oya (E 27), 6: *kadır yagıda otuz är ö[lürtüm]* "Güçlü düşmanın otuz askerini öldürdüm."

Oznaçennaya I yazıtının kahramanının otuz beş, Oya yazıtının kahramanının ise otuz asker öldürdüğünü belirtmesi oldukça ilginçtir. Elbette bunun bir savaşta mı yoksa hayatı boyunca yaptığı savaşlarda öldürdüğü adam sayısı olduğunu anlamak zor olsa da yine de hayatı boyunca öldürdüğü adam sayısı olduğu anlaşılmalıdır. Yoksa her iki yazıt kahramanının bir savaşta 30 ve 35 adam öldürmüş olması zor görünmektedir.

* Oçurı (E 26), 9: <...> *[y]üz? är yüzi biŋ är bäŋizi bäglik kaş[ı]* <...> "<...> Yüz askerin yüzü, bin askerin benzi, beylik kaşı (gibiydi) <...>"

Yenisey yazıtlarının en ilginç cümlelerinden biri olan bu cümlede yazıt kahramanının yüzü, yüz askerin yüzü kadar heybetli, benzi ise bin askerin benzi gibiymiş. Oldukça ilginç benzetme öğeleri kullanarak yazıt kahramanının kahramanlığı övülmek istenmiş olmalıdır.

* Altın–Köl I (E 28), 2: *elim ökünçüŋ ä kalın yagıka kaymatın tägipän adrıldım a yıt²a* "Yurdum, pişmanlığın, güçlü düşmandan (geri) dönmeden saldırırken ayrıldım (öldüm), ne acı!".

Altın–Köl I yazıtının kahramanı, anlaşıldığı kadarıyla, güçlü düşmandan geri dönmeden saldırırken ölmüş olmalıdır. Belli ki düşman güçlü deyip geri dönenler gibi yapmamış ve düşmana saldırmıştır.

* Kızıl–Çıraa II (E 44), 2: *ka[dır ya]gıda yagıçı bän täzig keyikdä alp bän täŋri elimkä tusom tokuz är ölürtüm* "Güçlü düşmana (karşı) savaşçıyım. Hızlı koşan yaban hayvanına (karşı) yiğidim. Kutlu yurduma yararım (şudur): Dokuz asker öldürdüm."

Yazıt kahramanı, güçlü düşmana karşı savaşçı olduğunu, hızlı koşan yaban hayvanına karşı yiğit ve cesur olduğunu belirtip kutlu, aziz ülkesi için yararının dokuz asker öldürmek olduğunu belirtir. Bu cümleden vatanına yararlı olmak için savaşlarda yararlılık göstermek gerektiği de açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

* Köjeelig–Hovu (E 45), 1, 2, 3, 4: *oglan atım çuwuç ınal [er]tä atım kümül ögä* (2) *beş yaşımta kaŋsız kalıp tokuz yegirmi yaşımga ögsüz* (3) *bolup katıglanıp otuz yaşımg<a> ögä bo͡ltum kırk yıl* (4) *el tut<d>um bodun başladım taş yagıg yagıladım el<l>ädim* "1. Çocukluk adım Çuvuç Inal, erkeklik adım Kümül Öge('dir). (2) Beş yaşımda babasız kaldım. On dokuz yaşımda annesiz (3) kaldım. Çalışıp çabalayıp otuz

yaşımda öge oldum. Kırk yıl (4) yurdu savundum, halk(ım)a baş oldum. Dış düşmanlarla savaştım, yurt sahibi yaptım."

Köjeelig–Hovu yazıtının ilk dört satırı, satır sonlarında olsa bile cümlede anlam bozulmaz ve 4. satırın sonunda anlamın tamamlandığını görmek mümkün olur. İlk satırda çocukluk ve kahramanlık adlarından bahsettikten sonra 2. satırda önce babasının, sonra annesinin öldüğünü, 3. ve 4. satırda otuz yaşında ögelik unvanını aldığını ve 40 yıl halka baş olduğunu ve dış düşmanlarla mücadele ettiğini anlatarak adeta kısa bir öz geçmiş yazmış gibidir.

2. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Yenisey yazıtları Türk dili açısından diğer büyük yazıtlar kadar değerlidir hatta belki diğer yazıtlardan daha değerlidir. Çünkü bu yazıtların birçoğu halk tarafından yazıldığı ve dikildiği için gündelik hayata dair izlerle diyalektik özellikleri görmek mümkündür. Ancak Türk dili araştırmacılarının dışındakilerin bu yazıtlarla ilgilenmediklerini söylemek gerekir. Bunun temel nedeni bu yazıtların az satırlı olmaları ve hangi dönemde yazılmış ve dikilmiş olduğunun bilinmemesidir. Gerçekten de Yenisey yazıtlarının hiçbirinde herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Neredeyse tamamı hep aynı şeylerden bahsederek eşinden, çocuklarından ayrılmanın verdiği elem, göğe, güneşe ve aya duyulan özlem ve ölümün, dolayısıyla ayrılığın verdiği keder ön plandadır. Ancak çok az olsa da bazı kahramanlık tasvirleriyle bu bölgede yaşamış olan Türk dilli halkların kahramanlıkta da çok usta oldukları açıkça görülmektedir. Bu makalenin temel amacı Yenisey yazıtlarında tekdüze anlatımların olmadığını başka özelliklerin de olduğunu gözler önüne sermektir.

3. Kısaltmalar ve Kaynaklar

Aalto, P. 1976. Vilhelm Thomsen und die geplante Gesamtausgabe der alttürkischen Inschriften. W. Heissig (hrsg.): *Altaica Collecta*. (Berichte und Vorträge der XVII. PIAC 1974 in Bonn/Bad Honnef). Wiesbaden: Harrassowitz, 77–81.

—— 1981. Central Asiatic epigraphic and manuscript material in Finland. *Journal Asiatique* 269, 3–10.

—— 1991. Old Turkic epigraphic materials. (Gathered by. J. G. Granö). *Journal de la Société Finno–Ougrienne* 83, 7–78.

Atalay, Besim 1991. *Divanü Lûgati't–Türk Tercümesi I–IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Aydın, Erhan 2012. Yenisey Yazıtları Nasıl Tarihlendirilebilir? *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 7/2 (Prof. Dr. Coşkun Ak Armağanı), 161–168.

—— 2013. Yenisey Yazıtları. E. Aydın – R. Alimov – F. Yıldırım (yay.): *Yenisey–Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*. Ankara: BilgeSu, 15–277.

Çulha, Tülay 2006. *Karaycanın Kısa Sözvarlığı, Karayca–Türkçe Kısa Sözlük*. İstanbul: Kebikeç [Dil ve Edebiyat Dizisi: 6].

Dankoff, R. – J. Kelly 1984. *Compendium of the Turkic Dialects*. Cambridge: Harvard University.

DTS: Nadelyayev, V. M. – D. M. Nasilov – E. R. Tenişev – A. M. Şçerbak 1969. *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.

ED: Clauson, G. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre–Thirteenth–Century Turkish*. Oxford: Oxford University.

Grønbech, K. 1942. *Komanisches Wörterbuch*. Kopenhagen: Einar Munksgaard.

Hamilton, J. R. 1998. *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Türkçeye çev.: Vedat Köken. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Kormuşin, İ. V. 1997. *Tyurkskiye Yeniseyskiye epitafii, tekstı i issledovaniya*. Moskva: Nauka.

Kormuşin, İ. V. 2008. *Tyurkskiye Yeniseyskiye epitafii, grammatika, tekstologiya*. Moskva: Nauka.

Malov, S. Ye. 1952. *Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov, tekstı i perevodı*. Moskva–Leningrad.

Orkun, Hüseyin N. 1938. *Eski Türk Yazıtları II*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.

—— 1940. *Eski Türk Yazıtları III*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.

Radloff, W. 1895. *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St–Petersburg.

—— 1911. *Versuch eines Wörterbuches der Türk–Dialecte* (O pıt slovarya tyurkskih nareçiy) III. St.–Petersburg.

Scharlipp, W.–E. 1995a. China and Tibet as Referred to in the Old Turkish Inscriptions. *Diogenes* 43/3, 45–52.

—— 1995b. Emotionalität in den Jenissej–Inschriften. M. Erdal – S. Tezcan (hrsg.): *Beläk Bitig*. (Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag). Wiesbaden: Harrassowitz. [Turcologica: 23], 169–175.

Tavkul, Ufuk 2000. *Karaçay–Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Thomsen, V. 2002. *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. Türkçeye çev.: Vedat Köken, Ankara: Türk Dil Kurumu.

TMEN: Doerfer, G. 1967. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*. Band III: Türkische Elemente im Neupersischen *ğīm* bis *kāf*. Wiesbaden: Franz Steiner.

Toparlı, Recep 2003. *Ed–Dürretü'l–Mudiyye fi'l–Lügati't–Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

—— – Hanifi Vural – Recep Karaatlı 2003. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Vasilyev, D. D. 1983. *Korpus Tyurkskih runiçeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.

VEWT: Räsänen, M. 1969. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais–Ugrilainen Seura.